

2. Baran S. Church union with Rome / S. Baran. – Munich-Mittenwald, 1946. – 26 p.
3. Belyaev V. I blame! / V. Belyaev. – М.: Политиздав, 1978. – 160 с.
4. Belyaev V. Who betrayed you / V. Belyaev. – М.: Children's Literature, 1972. – 113 p.
5. Belyaev V. Rudnitsky M. Under other banners / V. Belyaev, M. Rudnitsky. – М.: Young Guards, 1954. – 215 pp.
6. Galan J. Pamphlets / Ya Galan. – М.: Soviet writer, 1982. – 115 p.
7. Galan J. With a Cross or Knife / Ya Galan. – М.: State Publishing House of Political Literature, 1962. – 118 p.
8. Gentosh L. «Practical Ecumenism» by Metropolitan Andrey Sheptytsky / L. Gentosh. – Mode of access: <http://velychlviv.com/praktychnyj-ekumenizm-mytrypolyta-andreya-sheptytskogo/>.
9. Grapenyuk A. a. Y. Avvakumov: «Metropolitan Sheptytsky was not a rock, he was constantly developing» / A. Grapenyuk. – Access mode: <http://dukhovnist.in.ua/uk/dukhovna-demokratiya/1263-mytrypolyt-sheptytskyi-ne-buv-skeleiu-vin-postiino-rozvyvavsia-o-yurii-avvakumov-chastyna-druha>.
10. Dobrichev V. In the shadow of St. George / V. Dobrichev. – Lviv: Kamenyar, 1970. – 94 p.
11. Luzhnytsky G. Ukrainian Church Between East and West: An Essay on the History of the Ukrainian Church / G. Luzhnytsky. – Philadelphia: Providence, 1954. – 723 p.
12. Maslovsky V. Road to the abyss / V. Maslovsky. – Lviv, 1978. – 208 p.
13. Nagaevsky I. The unification of the Church and the idea of the patriarchate in Kyiv / I. Nagaevsky. – Toronto, 1961. – 96 p.
14. Nagina V. «Ukrainian Ecumenism» in the teaching of Metropolitan Andrey Sheptytsky / V. Nagina. – Access mode: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/diploms/2007/339-nahyna.html>.
15. Polishchuk N. A. Sheptytsky: Christian nationalism, ecumenical courage, prayer failure in Christ / N. Polishchuk // Christian and the world. – Mode of access: <http://www.xic.com.ua/z-istoriji-dumky/3-bogoslovja/376-andrej-sheptyckyj-hrystyjanskyj-nacionalizm-ekumenichna-vidvaga-molytovna-nemich-u-hrysti>.
16. Smolich Yu. Sokira and the cross / Yu Smolich / Cursed people. – К.: Ukrderzhlit issued, 1961. – P. 79-84.

© Зьола Н. В.

Стаття надійшла до редколегії 21. 11. 2017 р.

УДК 94(477):314.151.3-054.72«1940/1960»

Касьянова Н. М.

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УРСР (1940 – 1960-ті рр.)

У статті на основі історіографії та архівних джерел досліджується процес адаптації організованого переміщеного населення в УРСР в 1940 – 1960-х рр. Автор визначає та аналізує основні чинники, які впливали на процес адаптації та інтеграції переселенців до оточуючого середовища, а саме: стать, сімейний стан, родинні зв'язки, рівень освіти. В рамках статті увага акцентується на сукупності чинників, які негативно впливали на процес осідання переселенців.

Зроблено висновок, що для досягнення стану психологічного комфорту на новому місці різним людям була необхідна неоднакова кількість часу і різні затрати сил. Це залежало від ступеня відмінностей в умовах на старому та новому місцях мешкання, від особистісних характеристик переселенців і найважливіше, від того, що людина сподівалась отримати і що отримала насправді. Разом з тим, зв'язок переселенців, які адаптувалися з місцями вселення був набагато сильнішим, ніж у місцевого населення. Це пояснюється більш високим рівнем фізичних і емоційних сил, витрачених переселенцями на соціалізацію в нових місцях.

Ключові слова: сільськогосподарські переселення, організований набір робітників, адаптація, інтеграція.

В історії СРСР, зокрема УРСР, 1940 – 1960-ті рр., характеризуються складнощами післявоєнної відбудови народного господарства країни. Нестача робочих рух, що гостро відчувалась і до війни, у повоєнні роки стала суттєвішою. Очевидна недостатність внутрішніх джерел надходження трудових ресурсів за рахунок природного приросту та з місцевого населення вимагала від радянського уряду та партійного керівництва особливих форм та методів залучення працездатного населення на найважливіші народногосподарські об'єкти країни, якими й стали сільськогосподарські переселення та організовані набори робітників. Результативність політики територіального перерозподілу населення залежала не стільки від масштабів організованого механічного руху, скільки від ступеню осідання та закріплення переміщених на нових місцях. Процес соціальної адаптації та інтеграції як на постійне, так і на

тимчасове проживання відбувається лише в ході пристосування людини до умов оточуючого середовища. Під умовами середовища розуміються різні фактори, як-то: природні, економічні, побутові, соціальні, етнічні, культурні тощо. Цілком зрозуміло, що вибуле населення під впливом тих чи інших соціально-економічних факторів у більшості випадків залишало місце проживання з метою постійно вселитися в місця входу. Із збільшенням періоду проживання, тобто в міру адаптації переселенців, потяг до подальшого переміщення зменшувався. Адаптація передбачала влаштування основної маси осіб на відповідну роботу, досягнення бажаних умов життя, а поступове пристосування до місцевих природних, економічних і соціальних умов стримувало подальшу міграцію таких сімей та осіб.

Питання соціальної інтеграції досліджуються в роботах як радянських [1], так і сучасних науковців [2]. У переважній більшості, це роботи присвячені вивченню питань повсякденного життя загальної маси радянського населення. Окремі аспекти адаптації саме переміщеного населення, як-то взаємозв'язок між приживлюваністю і рівнем життя на старому та новому місці, вплив на процес адаптації віку переселенців розглянуті у статті «Особливості адаптації організовано переміщеного населення в УРСР (1940 – 1960-ті рр.)» [3].

Метою даної статті є дослідження інших чинників, що визначали соціальну інтеграцію, а саме: стать переселенців, їхні сімейний стан, родинні зв'язки, рівень освіти, тощо.

У сукупності механічно вибулих за всіма формами міграції і в селах, і в містах домінували чоловіки. До того ж у містах чоловіки домінували ще більше. По-перше, важкі умови праці на промислових підприємствах та будовах передбачали залучення переважно чоловічої робочої сили. По-друге, чоловіки були схильні до більшої територіальної та виробничої мобільності, ніж жінки. Логічно припустити, що молодий вік робітників, на який одночасно припадала генеративна функція, міг покращувати процес адаптації. Однак, рівень приживлюваності чоловіків на нових місцях був не дуже високим. У містах плінність чоловічої робочої сили пояснюється несприятливими умовами праці та життя. Запропонована робота могла не відповідати заявленій в трудовому договорі або кваліфікації робітника. Важкі, а інколи жакливі матеріально-побутові умови змушували робітників рухатись у пошуках кращих місць. Поряд із тим, на початковому етапі відбудови, залучення трудових ресурсів у промисловість відбувалось переважно із сільського населення. Таких працівників здебільшого використовували на важких, чорнових роботах, що не вимагали якоїсь кваліфікації. Із огляду на умови, плінність кадрів на будівництвах і у промисловості була звичним явищем. Навіть висока заробітна платня порівняно із іншими галузями народного господарства, не могла втримати працівників. Із 2 492 робітників, які прибули із західних областей УРСР у 1946 р. для роботи на вугільних комбінатах «Сталінвугілля» та «Артемвугілля» вибули 1 939 робітників. Вугільна промисловість Макіївського району втратила у цьому ж році 622 робітники із 738 прибулих [4, арк. 2, 4]. Спостерігалась й значна кількість дезертирств із підприємств молодих робітників, які закінчили школи ФЗН та ремісничі училища. Причини їх втеч мало чим відрізнялись від причин плінності робітників по оргнаборам.

Вдалому закріпленню новоприбулих на нових місцях інколи заважало й вороже або байдуже ставлення до переселенців із боку адміністрації місць вселення та місцевого населення. Переважна більшість таких випадків фіксується у селах. Місцеві колгоспники побоювались конкуренції та істотного зниження заробітків, які у колгоспах і так були невеликими. «Если приедут переселенцы, бросим работу и уйдем, поскольку с приходом переселенцев снизится заработок за трудодень» – висловлювали занепокоєння селяни колгоспу ім. К. Лібкнехта Широколанівського району Миколаївської області [5, арк. 52]. Матеріально-побутові умови новоселів мало хвилювали голів колгоспів. До елементарної байдужості додавались й корисні мотиви. Користуючись становищем, переважна більшість посадовців намагались скористатися частиною пільг, наданих державою переселенцям. Неповною мірою відбувався розрахунок із переселенцями по обмінним квитанціям. Якість виданих продуктів та худоби відрізнялась від зданих у місцях виходу не на користь переселенців. Зерно під посіви видавали недоброякісне, пшениця мала тухлий запах, пик був із землею [6, арк. 4]. Часто в місцях вселення була відсутня худоба в достатній кількості та якості, через що переселенцям нав'язували телиць [7, арк. 5]. Найвищим проявом неповаги та приниження людської гідності переселенців можна вважати абсолютну байдужість до їх долі на нових місцях. У с. Шпесерово

Миколаївської області голова колгоспу ім. Сталіна Тихонов без пояснень та пошуку альтернативи виселив із дому колгоспника-переселенця: «Куда хочешь, туда и иди, можешь уезжать совершенно» [8, арк. 4].

Отже, із абсолютно різних причин, чи то спокушаючись на запропоновані державою пільги та прагнучи покращити своє матеріальне становище, чи то мотивуючись патріотичними настроями, люди відкликалися на заклики уряду та підтримували політику переселення. Однак, опинившись на новому місці часто ставали нікому непотрібними та кинутими напризволяще. Говорячи про приживлюваність та адаптацію не варто забувати, що ці обставини могли поставити переселену особу та його родину в несприятливу життєву ситуацію, створити труднощі, які було нелегко подолати легальним шляхом. Розчарування відіграло роль одного з чинників, що спонукало до скоєння злочинів різного характеру.

Поряд із негативними прикладами влаштування переселенців на нових місцях на сторінках архівних справ фіксується багато позитивних випадків. Частина переселенців докладаючи максимум зусиль активно включались у колгоспне та робітниче життя. Люди знаходили себе у праці, виконували виробничі норми та понаднормові завдання, здобували або підвищували кваліфікацію, брали активну участь у суспільному житті. На дошках пошани значилися імена передових колгоспників, робітників, столярів тощо, які виконували завдання на 100 %, 120 % і навіть 150 %. Так, забійник шахти 19/20 комбінату «Артемвугілля» Лапай щомісяця заробляв 4 000 крб. У квітні 1947 р. йому надали звання майстра вугілля [9, арк. 92].

У місцях відновлення промисловості та зведення новобудов домінували одноосібні переміщення. Організований набір сімейних робітників супроводжувався додатковими труднощами, через що не набув поширення. Навпаки сільськогосподарські планові переселення були зорієнтовані на переселення цілими родинами, а потім і колгоспами. Оскільки родині переселитися значно складніше ніж одинокій людині, значна увага акцентувалась на постійне проведення політмасової роботи серед колгоспників. По-перше, постійно працювали агітатори, які роз'яснювали рішення уряду та ЦК партії про переселення. По-друге, спеціальні представники райкомів та райвиконкомів партії спільно із відрядженими уповноваженими місць вселення планували та здійснювали заходи по представленню населенню місць виходу умов життя в південних районах УРСР, куди масово організовувались переселення. Робота здійснювалась за допомогою виступів на колективних селянських зборах, по радіо, публікацій в пресі. Розповсюдженням було прикрашання дійсності, що сприяло виконанню планів сільськогосподарських переселень, але негативно впливало на процес закріплення новоселів на нових місцях. Дійсність здебільшого не виправдовувала очікування.

Сімейні обирали місце переїзду обережно та ґрунтовно. Чим більше родина, тим більше різних моментів і умов необхідно їй врахувати під час переїзду, тим складніше задовольнити всіх. Мабуть, сімейні воліли умови у багатьом схожі із тими, які вони мали на попередньому місці мешкання.

Важливою умовою родинних переселень була добра обізнаність з особливостями життя на новому місці. Тому значна частка сімей посилала на нове місце одного з членів своєї родини, найчастіше чоловіка – голову родини, який повинен був добре ознайомитись з умовами перед тим як приймалось остаточне рішення про переселення або, якщо таке рішення було прийнято, підготувати умови для переїзду родини. Процес попередніх «оглядин» отримав назву «ходачество».

Треба зазначити, що керівники господарств місць вселення наполягали на тому, щоб родини переселенців не спрямовувались у господарства в розпал сезону сільськогосподарських робіт. Практичний розрахунок голів колгоспів легко зрозуміти, адже на момент збирання врожаю та сінокосу вони гостро потребували робочих рук і відволікання на прийом та розміщення новоселів було недоречним. Однак, у цих вимогах вочевидь ігнорувались бажання самих переселенців, які мали дітей шкільного віку. Логічно припустити, що їм було більш зручно змінювати місце мешкання під час шкільних канікул. Окрім того, і новоселам, і старожилам необхідними були дитячі дошкільні заклади. Але частина старожилів могла впоратись без них, залучаючи до виховання своїх дітей рідних. Новосели практично повністю були позбавлені такої можливості. Відсутність дитячих виховних закладів часто негативно впливала на процес адаптації та змушувала молоду родину залишати місце нового мешкання. У

процесі адаптації сільськогосподарські переселенці та робітники по орнаборам, які мали дітей могли стикатись не лише із труднощами організаційного характеру. Оскільки увага та піклування радянського уряду та партії про них передбачали першочергове забезпечення дітей переселенців учбовими матеріалами, це викликало заздрощі із боку корінного населення. Зустрічаються випадки, коли місцеві діти називали дітей переселенців «бендеровцями». Подібні настрої створювали додатковий психологічний дискомфорт на шляху адаптації.

Сільські родини переселялись у великі міста обережніше міських: для них різниця в умовах життя була більш контрастною, отже й ризик не прижитися на новому місці більший. Чим менше та молодше місто, тим менше було відомостей про умови життя в ньому й менше впевненість родини в доцільності переїзду.

Великий вплив на вибір місця переселення мали родинні та дружні зв'язки. Більшість новоселів мали в майбутньому місці вселення рідних та знайомих ще до переселення туди. Однак, родинні зв'язки рідко виступали причиною переселень, хоча й безумовно сприяли ним. Зазвичай це переїзди пристарілих батьків до дітей, демобілізованих солдат до батьків. Найчастіше у переселенців на новому місці були брат, сестра, більш дальні рідні або знайомі. Рідні та знайомі були цікаві потенційним переселенцям як джерело інформації, або як люди, у яких можна було спочатку зупинитись. Звідси випливає, що для переселення важливі не стільки родинні та дружні зв'язки, скільки надійна інформація та забезпечення влаштування на новому місці. Те, що ці умови реалізовувались головним чином через знайомих та рідних, віддзеркалює недоліки в організації переселенської справи. Однак, враховуючи величезне значення зворотного зв'язку переселених колгоспників та набраних робітників з потенційними мігрантами, партійне керівництво, місцеві відділи орнабору та переселення завжди звертались до своїх колег з місць вселення з проханнями висилати якомога більше місцевих газет із описами умов життя та праці і по можливості організувати регулярну посылку листів від попередніх партій переселених з позитивними прикладами їхнього влаштування [10, арк. 9].

Переселення вимагало від людини, окрім певної рішучості та знань про майбутнє місце мешкання, швидкої орієнтації, вправності, які забезпечують можливість швидкого пристосування до нового місця. З огляду на це, можна припустити, що чим вищий рівень освіти, тим легше зважитись на зміну місця проживання, тому серед переселенців та робітників по орнаборам повинно було бути менше осіб з низьким рівнем освіти, ніж серед усього населення. Також на користь рівня освіти переселенців може говорити і той факт, що серед них більше осіб молодого віку.

З точки зору переселень досягнення певного освітнього рівня для сільських мешканців більш важливе ніж для міських. Досвід міського життя в деякій мірі компенсував нестачу освіти і дозволяв міщанам з низьким освітнім рівнем переселятись майже так сама часто, як і з високим. Крім того, соціальні відмінності між окремими містами менш значимі, ніж між містом та селом. Сільський мешканець переїжджаючи до міста потрапляв в абсолютно нове для нього соціальне середовище, тоді як міщанину умови життя у будь-якому місті виявлялися у багатьом звичними. Більш різка зміна соціального середовища вимагала від переселенця більшої впевненості в собі, а отже, і більше знань.

Загальноосвітня підготовка значною мірою визначала культурний та інтелектуальний рівень переселенців, формувала їхнє ставлення до умов життя, особливо матеріально-побутового забезпечення та праці, і, як наслідок, впливала на процес інтеграції в середовище. Чоловіки-робітники без спеціальної освіти приживлювались майже однаково, незалежно від кількості завершених класів школи. Низькою була адаптація чоловіків-спеціалістів, зайнятих працею робітників, тобто осіб, що працювали не за кваліфікацією. У жінок залежність приживлюваності від освіти була помітнішою. Краще за інших осідали жінки з низьким рівнем освіти. Серед тих, що звільнялись їх було в півтори рази менше, ніж серед працюючих. Високу рухливість мали жінки, що закінчили середню школу [11, с. 111–112].

Таким чином, опиняючись на новому місці і маючи за мету оселитися на постійне місце мешкання, людина беззаперечно повинна була пройти шлях від соціальної адаптації до інтеграції в оточуюче середовище. Очевидно, можна вважати, що адаптація закінчувалась, коли досягався стан психологічного комфорту. Для досягнення такого стану різним людям була необхідна неоднакова кількість часу і різні затрати сил. Це залежало від ступеня відмінностей в

умовах на старому та новому місцях мешкання, від особистісних характеристик переселенців і найважливіше – від того, що людина сподівалась отримати і що отримувала насправді. Однак, приживлюваність та адаптація і інтеграція – це поняття неоднозначні. Людина, навіть перебуваючи у стані незадоволення новим місцем мешкання, могла залишатися на ньому досить довго під тиском якихось обставин. Разом з тим, дослідники переселенських процесів відзначали, що у переселенців, які прижилися, зв'язки з населенням місць вселення були на порядок міцніші, активніші, важливіші для них, ніж зв'язки з населенням будь-яких інших місць, у тому числі і місць виходу [12, с. 104]. У деякій мірі, це можна пояснити тим, що контингент переселенців, зазвичай, відрізнявся не лише віковою структурою (молодий працездатний вік, на який одночасно припадала генеративна функція, що полегшувало процес адаптації), але й кількістю фізичних та емоційних сил, витрачених під час соціалізації.

1. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах (методы изучения приживаемости) / Ж. А. Зайончковская. – М.: Статистика, 1972. – 164 с.; Бабаев М. М. Миграция и некоторые вопросы криминологии / М. М. Бабаев // Проблемы миграции населения и трудовых ресурсов: [зб. ст. / гол. ред. Д. И. Валентай]. – М.: Статистика, 1970. – с. 48–53.
2. Янковська О. Повсякденне життя громадян УРСР як втілення політики держави (1945 – 1953 рр.) / О. Янковська // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 176–178.
3. Касьянова Н. М. Особливості адаптації організовано переміщеного населення в УРСР (1940–1960-ті рр.) / Н. М. Касьянова // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 5. – С. 163-168.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 3308, 38 арк.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 5726, 174 арк.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2841, 35 арк.
7. Держ. архів Одеської обл., ф. 11, оп. 13, спр. 776, 199 арк.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2841, 35 арк.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4025, 283 арк.
10. Держ. архів Вінницької обл., ф. Р 2700, оп. 7, спр. 191, 13 арк.
11. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах (методы изучения приживаемости) / Ж. А. Зайончковская. – М.: Статистика, 1972. – 164 с.
12. Переведенцев В. И. Миграция населения и трудовые проблемы Сибири / В. И. Переведенцев. – Новосибирск: Наука, 1966. – 191 с.

В статтє на основє историографії и архивних источників исследуеться процес адаптації організовано перемещєнного населєния в УССР в 1940 – 1960-х гг. Автор определяет и анализирует основные факторы, которые влияли на процесс адаптации и интеграции переселенцев в окружающую среду, а именно: пол, семейное положение, родственные связи, уровень образования. В рамках статьи внимание акцентируется на совокупности факторов, которые негативно влияли на процесс оседания переселенцев.

Сделан вывод, что для достижения состояния психологического комфорта на новом месте разным людям было необходимо неодинаковое количество времени и разные затраты сил. Это зависело от степени различий в условиях на старом и новом местах проживания, от личностных характеристик переселенцев и самое важное, от того, что человек надеялся получить и получал на самом деле. Вместе с тем, связь адаптировавшихся с местами вселения была гораздо сильнее, чем у местного населения. Это объясняется более высоким уровнем физических и эмоциональных сил, затраченных переселенцами на социализацию в новых местах.

Ключевые слова: сєльськохозяїственнє пересєлення, організований набєр работников, адаптація, інтеграція.

In the post-war years, the lack of internal sources of labor supply due to natural growth and from the local population required special forms and methods of attracting the able-bodied population from the Soviet government and party leadership to the most important national economic objects of the country, which were agricultural resettlement and organized recruitment of workers. The effectiveness of the policy of territorial redistribution of the population depended not so much on the scale of the organized mechanical movement, but rather on the degree of adaptation and integration of those displaced in new places.

In the article on the basis of historiography and archive sources, the process of adaptation of the organized displaced population in the Ukrainian SSR in the 1940s-1960s is being investigated. The author defines and analyzes the main factors that influenced the process of adaptation and integration of immigrants into the environment, namely: gender, marital status, family ties, level of education. Within the framework of the article, attention is focused on the totality of factors that adversely affected the settling process of immigrants.

It was revealed that organized recruitment of workers for enterprises and construction projects in the country were mainly carried out from single young people of working age. It was the young age, which simultaneously had a generative function, facilitated the adaptation process. However, material and domestic difficulties contributed to fluidity, complicated the process of subsidence. Resettlement by families was carried out in the agricultural southern regions of the Ukrainian SSR. Since family decisions were made to move much more difficult than solitary ones, this direction required additional mass-explanatory work from the Soviet government and the party leadership.

It is concluded that agricultural migrants and workers of organized recruitment having found themselves in a new place and wishing to settle in a permanent place of residence, had to go from social adaptation to the integration of the environment. Obviously, we can assume that the adaptation ended when the state of psychological comfort was achieved. Different people needed a different amount of time and different expenditure of effort to achieve this status. It depended on the degree of differences in the conditions on the old and new places of residence, on the personal characteristics of the settlers and most importantly, on what the person hoped to receive and received in reality. At the same time, the connection of the people adapting to places was much stronger than that of the local population. This is explained by the higher level of physical and emotional forces expended by settlers on socialization in new places.

Key words: agricultural resettlement, organized recruitment of workers, adaptation, integration.

1. Zayonchkovskaya Zh. A. Novosely v gorodakh (metody izucheniya prizhivaemosti) / Zh. A. Zayonchkovskaya. – M.: Statistika, 1972. – 164 s.; Babaev M. M. Migratsiya i nekotorye voprosy kriminologii / M. M. Babaev // Problemy migratsii naseleniya i trudovykh resursov: [zb. st. / gol. red. D. I. Valentay]. – M.: Statistika, 1970. – s. 48–53.
2. Iankovska O. Povsiakdenne zhyttia hromadian URSS yak vtilennia polityky derzhavy (1945 – 1953 pp.) / O. Yankovska // Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukr. nauk. konf. – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2010. – С. 176–178.
3. Kasianova N. M. Osoblyvosti adaptatsii orhanizovano peremishchenoho naselennia v URSS (1940 – 1960-ti rr.) / N. M. Kasianova // Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Ilytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 5. – S. 76–82.
4. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 3308, 38 ark.
5. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 5726, 174 ark.
6. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 2841, 35 ark.
7. Derzh. arkhiv Odeskoi obl., f. 11, op. 13, spr. 776, 199 ark.
8. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 2841, 35 ark.
9. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 4025, 283 ark.
10. Derzh. arkhiv Vinnytskoi obl., f. R 2700, op. 7, spr. 191, 13 ark.
11. Zayonchkovskaya Zh. A. Novosely v gorodakh (metody izucheniya prizhivaemosti) / Zh. A. Zayonchkovskaya. – M.: Statistika, 1972. – 164 s.
12. Perevedentsev V. I. Migratsiya naseleniya i trudove problemy Sibiri / V. I. Perevedentsev. – Novosibirsk: Nauka, 1966. – 191 s.